

Françoise Dolto: Μια μεγάλη Κυρία του αιώνα της ψυχανάλυσης

Θ. Τζαβάρας

Την άνοιξη του 1987, η Αθήνα και η ελληνική ψυχαναλυτική κοινότητα γνώρισε το Λόγο και την γοητεία της μεγάλης Κυρίας της γαλλικής ψυχανάλυσης, της Françoise Dolto. Σαράντα περίπου χρόνια πριν, τον Ιανουάριο του 1949, η αθηναϊκή νευροψυχιατρική και ακαδημαϊκή κοινότητα υποδεχόταν ευγενικά την Άννα Φρόντ στην μεγάλη αίθουσα του Πανεπιστημίου Αθηνών. Ο τίτλος της ομιλίας της: «Ψυχανάλυσις και παιδαγωγική. Το πρόβλημα της αγωγής των παιδιών», μας θυμίζει με επίκαιρο τρόπο το γεγονός ότι σε αυτό τον «αιώνα της ψυχανάλυσης» τρεις Μεγάλες Κυρίες άφησαν ανεξίτηλα τα ίχνη τους πάνω στο θεωρητικό σώμα της ψυχανάλυσης.

Το Σεπτέμβριο του 1939, ο Φρόντ πεθαίνει στο Λονδίνο, λίγο καιρό μετά από τον υποχρεωτικό του εκπατρισμό από τη Βιέννη, περιστοιχισμένος από την κόρη του Άννα Φρόντ, 43 χρονών τότε. Στην ίδια πόλη ζει και δρα πάνω από μία δεκαετία, η άλλη μεγάλη Κυρία της ψυχανάλυσης. Η Μέλανι Κλάιν είναι ήδη 57 ετών το 1939. Την ίδια αυτή χρονιά, η 32χρονη Φρανσουάζ Ντολτό δημοσιεύει στο Παρίσι τη διατριβή της, που αναφέρεται στις σχέσεις «Παιδιατρικής και Ψυχανάλυσης». Η Φρανσουάζ Ντολτό δεν συνάντησε ποτέ τον Φρόντ, όπως άλλωστε ούτε και ο Λακάν, που ήταν 39 ετών σε αυτή την κρίσιμη για την ανθρωπότητα και την ψυχανάλυση, χρονιά.

Οι συνέπειες του δεύτερου παγκοσμίου πολέμου, στο γίνεσθαι της παγκόσμιας ψυχανάλυσης έχουν πλέον ευρέως καταγραφεί και επαρκώς αξιολογηθεί. Για τις ανάγκες αυτής της βραχείας παρουσίασης, μπορούμε να τονίσουμε σχηματικά ότι μεταξύ του 1939 και του ψυχαναλυτικού συνεδρίου στη Ζυρίχη το 1947, υπήρξε μία πλήρης απομόνωση μεταξύ των ψυχαναλυτών,

που ζούσαν στις υπό κατοχή των δυνάμεων του Άξονα χώρες και όσων ζούσαν στις εμπόλεμες, πλην όμως ελεύθερες χώρες, στη Μεγάλη Βρετανία, στον Καναδά και στις ΗΠΑ. Η γεωγραφική απομόνωση τόνισε ακόμη περισσότερο τη γλωσσική απομόνωση. Ο δεύτερος πόλεμος κατέστησε την επίσημη ψυχανάλυση αγγλόφωνη και αγγλοσαξωνική.

Στην Ελλάδα, παρά το γεγονός ότι όλοι οι πρώταρχοι ψυχαναλυτές: Εμπειρίκος, Ζαβιτζιάνος, Κουρέτας, Καραπάνου υπήρξαν γαλλόφωνοι και γαλλοτραφείς και η παρουσία της Γαλλίδας πριγκήπισσας-ψυχαναλύτριας έντονη, δεν εισήχθη ισόμετρα η αγγλόφωνη και η γαλλόφωνη ψυχανάλυση. Η όψιμη παρουσίαση της Ντολτό και των γραπτών της, ενισχύει αυτή τη διαπίστωση. Στο παρόν λοιπόν βραχύ κείμενο θα υπογραμμίσουμε κάποια στοιχεία από την ιστορία της Φρανσουάζ Ντολτό, που αναδεικνύουν την ποιότητα της και το μέγιστο ήθος στην πρακτική της και τη ζωή της.

(α) Η Φρανσουάζ Ντολτό, σε αντίθεση με την Άννα Φρόντ και την Μέλανι Κλάιν [και με πολλές ψυχαναλύτριες της πρώτης γενιάς], προτού γίνει ψυχαναλύτρια, είχε ολοκληρώσει μία πλήρη ιατρική εκπαίδευση στο Γαλλικό νοσοκομειακό σύστημα. Υπενθυμίζουμε πως η μεν Άννα Φρόντ ολοκλήρωσε μόνον τις εγκύκλιες σπουδές της, η δε Μέλανι Κλάιν δεν περάτωσε τις ιατρικές της σπουδές. Το γεγονός δεν θα είχε μεγάλη σημασία και θα ήτανε άλλωστε σε συμφωνία με την πάγια άποψη του Φρόντ για τους μη-γιατρούς-ψυχαναλυτές, εάν η μετεξέλιξη των τριών αυτών ψυχαναλυτριών δεν εμπεριείχε ενδιαφέρουσες αντιφάσεις. Η βασική φαντασίωση της Ντολτό, όταν έκανε τις ιατρικές της σπουδές, όπως η ίδια έχει πει, ήτανε «να γίνει medecin de l' education, εκπαιδευ-

τικός- γιατρός, ειδικότητα που δεν υπήρχε μεν, αλλά θα έπρεπε να ανακαλύψουμε». Η συμπόρευσή της, για τέσσερις περίπου δεκαετίες με τον Ζακ Λακάν και τα κοινά στοιχεία στην πρακτική τους και τη θεωρία τους, που καταλήγει σε μια πλήρως απο-ιατρικοποιημένη ψυχανάλυση έρχεται σε πλήρη αντίφαση με την αμέριστη μερικές φορές υποστήριξη της ιατροκεντρικής ψυχανάλυσης από την Μέλανι Κλάιν και κυρίως από την Άννα Φρόυντ. Η απογείωση της ψυχανάλυσης από το ιατρικό σκέπτεσθαι και πράττειν μπορεί να θεωρηθεί μία από τις σημαντικότερες τομές στην ιστορία της και μια απόλυτα Φροϋδική εξέλιξη της. Η Ντολτό υπήρξε πρωτεργάτης αυτού του γεγονότος.

(8) Ένα δεύτερο αξιοσημείωτο γεγονός στην πορεία της Φρανσουάζ Ντολτό μπορεί να θεωρηθεί η σύμπλευσή της με τον Ζακ Λακάν. Ο κατά επτά έτη μεγαλύτερος της Λακάν, άρχισε την ψυχαναλυτική του καριέρα πρακτικά συγχρόνως με τη Ντολτό έχοντας και αυτός ολοκληρώσει μία πλήρη νευροψυχιατρική καριέρα στο Γαλλικό ψυχιατρικό νοσοκομειακό σύστημα. Με άλλα λόγια και τα δύο αυτά πρωταγωνιστικά πρόσωπα της μη ιατροκεντρικής γαλλικής ψυχανάλυσης χαρακτηρίζονται από μία σαφή ιατρική καταγωγή, κάτι που τους επέτρεψε ευκολότερα ίσως από τους μη-γιατρούς ψυχαναλυτές να αντιμετωπίσουν τις επιθέσεις του ιατρικού κατεστημένου. Η διαμάχη αυτή περι «ιατρικότητας» της ψυχανάλυσης άρχισε ζώντας του Φρόυντ στη Βιέννη και συνεχίστηκε μέχρι πρόσφατα σε όλη την Ευρώπη και Βόρεια Αμερική, στη δε Ελλάδα επικεντρώθηκε στη δεκαετία του 1950 στο πρόσωπο του ποιητή Ανδρέα Εμπειρίκου. Η απαίτηση από κάποιες ψυχαναλυτικές εταιρείες σε μια δεδομένη εποχή τουλάχιστον, ο υποψήφιος ψυχαναλυτής να είναι γιατρός [ή και ψυχίατρος ακόμη] αποτέλεσε χωρίς αμφιβολία ένα μείζον σύμπτωμα του ψυχαναλυτικού θεσμού. Η λογοκεντρική ψυχανά-

λυση των Λακάν-Ντολτό συνέβαλε τα μέγιστα στην αποδέσμευση της ψυχαναλυτικής σκέψης από τη μηχανιστική ιατροκεντρική διαχείριση του ψυχισμού και της ψυχοπαθολογίας. Αυτά βέβαια συνέβησαν στη μεταπολεμική Γαλλία, όταν πλέον όπως είπαμε, η διεθνής ψυχανάλυση είχε γίνει αγγλόφωνη στη γλώσσα και αγγλοσαξωνική στη νοοτροπία. Από ιστοριο-βιογραφική όμως σκοπιά ένα άλλο γεγονός θα πρέπει να κρατήσει την προσοχή μας: το «ζεύγος» Ντολτό - Λακάν απετέλεσε το συμβολικό γονεϊκό ζευγάρι της Γαλλικής ψυχανάλυσης για τρεις τουλάχιστον δεκαετίες προκαλώντας τεράστια αγάπη στους μεν και απύθμενο μίσος στους δε. Αυτά τα μαζικά μεταθιβαστικά φαινόμενα στα πρόσωπα των Ντολτό - Λακάν, θα μπορούσαν από μόνα τους να εξηγήσουν τις περιπέτειες των σχέσεων τους με τους επίσημους Γαλλικούς αλλά και διεθνείς ψυχαναλυτικούς θεσμούς. Ο δύσκολος αυτός δρόμος των σχέσεων Ντολτό - Λακάν με την επισήμως οργανωμένη ψυχανάλυση, πολύ συχνά υπερκάλυψε το ενδιαφέρον των θεωρητικο-πρακτικών προτάσεων των δύο πρωταγωνιστών και συρρίκνωσε την αντιπαράθεση των ιδεών σε χυδαίες εκατέρωθεν αντιπαράθεσεις ατόμων και κορπορατίστικων συμφερόντων. Έτσι, η διάδοση των ιδεών τους ακολούθησε μάλλον του δολιχούς δρόμους των προκαταλήψεων παρά την επικαιρότητα του επιστημονικού τους ενδιαφέροντος.

Η σύμπλευση της Ντολτό με τον Λακάν τέλος, δεν θα πρέπει να γίνει κατανοητή ως μία προσχώρηση τους ενός στις πρακτικο-θεωρητικές απόψεις του άλλου. Άλλωστε είναι ανεκδοτικά γνωστό πως και η Ντολτό και ο Λακάν δηλώνανε δημόσια πως δεν καταλαβαίνει ο ένας τον άλλον είτε στη θεωρία είτε στη πράξη. Στις πολλαπλές δημοσιεύσεις του γαλλικού τύπου, μετά από το θάνατο της Ντολτό αναφέρεται και η εξής ιστορία: έλεγε λοιπόν η Ντολτό πριν πεθάνει ότι δεν κατάλαβε ποτέ τον Λακάν

και πως τώρα που θα πεθάνει, θα τον συναντήσει με την ησυχία της, θα παίξουνε και κανένα σκράμπλ και ίσως επιτέλους κατανοήσει ο ένας τον άλλον!

(γ) Ο γιος της Ντολτό, ο τραγουδιστής Carlos, αναφέρει σε πρόσφατη συνέντευξή του πως ο Λακάν έλεγε: «Η Φρανσουάζ διηγείται τα ίδια πράγματα με μένα, αλλά αυτή την καταλαβαίνουν!». Η συμβολή της Ντολτό σε μια «αριστοκρατική εκλαίκευση» της Ψυχανάλυσης και σε μια «οικουμενοποίηση» των ψυχαναλυτικών εννοιών μέσα στη σύγχρονη Γαλλική κοινωνία και κουλτούρα είναι το δεύτερο δημιουργικό έργο της μετά από την κλινική της πρακτική. Το έργο αυτό το επιτέλεσε η Ντολτό με υψηλότατο αίσθημα ευθύνης και χαρακτηριστικό ήθος.

Ονόμασα «αριστοκρατική εκλαίκευση» το έργο το οποίο επέτελεσε η Ντολτό από μία δεδομένη στιγμή της επαγγελματικής της πορείας, όταν δέχτηκε να κοινοποιήσει τις ψυχαναλυτικές της γνώσεις και την κλινική της πείρα με την βοήθεια των μέσων μαζικής επικοινωνίας. Οι κίνδυνοι ενός τέτοιου εγχειρήματος είναι προφανείς: από τη μια μεριά, η απλοποίηση και από την άλλη η εκχυδαίση των Φρουδικών εννοιών. Η ιστορία της δυτικής κουλτούρας του εικοστού αιώνα θα μπορούσε χωρίς κίνδυνο υπερβολής, να χαρακτηριστεί από την υπερ-κατανάλωση μεγάλων ιδεών και την καννιβαλική χωνευτική ισοπέδωσή τους. Η ψυχανάλυση υπήρξε, χωρίς καμιά αμφιβολία, ένας από τους κυρίους στόχους αυτής της επιχείρησης δημιουργίας κοινοτοπιών. Η Φρανσουάζ Ντολτό πέτυχε σε αυτό το έργο της οικουμενοποίησης της ψυχανάλυσης, κατά κοινή ομολογία άλλωστε, γιατί μπορούσε να μιλάει χωρίς υποκρισία, με αγάπη, εύληπτα και με σαφήνεια. Οι ψυχαναλυτικές έννοιες γι' αυτήν την μεγάλη κλινική, δεν αποτελούσαν όπλα καθοδήγησης και άσκησης εξουσίας, αλλά βιωμένες καταστάσεις, ήταν ένας «ένσαρκος λόγος». Αυτό το ήθος του ψυχα-

ναλυτικού «ευ λέγειν», μπορεί να θεωρηθεί η μέγιστη συμβολή της Ντολτό στη σύγχρονη ψυχανάλυση.

Το ήθος του ψυχαναλυτικού λόγου, συνοδεύονταν στην Ντολτό και από ένα ύψιστο ήθος κλινικής πρακτικής. Σε άλλα κείμενα αυτού του αφιερώματος, υπάρχουν αναφορές στο ύφος και το ήθος της κλινικής πρακτικής της Ντολτό. Εδώ θα θέλαμε μόνο να αναφερθούμε σε μία σημαντική πράξη της, προτού να αναλάβει τον δημόσιο ρόλο της «αριστοκρατικής εκλαίκευσης»: διέκοψε κάθε ιδιωτική κλινική ψυχαναλυτική πρακτική. Φυσικά συνέχισε την εργασία της στα ιδρύματα, τις διδακτικές της δραστηριότητες και τις εποπτείες. Έτσι, η Ντολτό έθεσε μέσα στην πράξη, ένα ακόμη σημαντικό θέμα της ψυχανάλυσης σχετικά αυτή την φορά με την κοινωνική υπόστασή της.

(δ) Αυτό το βραχύ σημείωμα για την Φρανσουάζ Ντολτό, δεν μπορεί να κλείσει χωρίς την αναφορά ενός σημαντικού και αντιφασκόμενου σημείου της ζωής και της πρακτικής της. Η Ντολτό ήταν και το εδήλωνε χωρίς περιφράσεις, πιστή Χριστιανή. Από μια κλασσική θεώρηση, ένας θρησκευόμενος ψυχαναλυτής είναι οριακά μία δομική αντίφαση. Ο Φρόντ υπήρξε απόλυτα σαφής ως προς τη φύση της θρησκευτικής εμπειρίας και του βιώματος της θρησκευτικής πίστης. Σε τέτοιο μάλιστα σημείο που θεωρούσε πως η ψυχανάλυση έχει δυο μόνο επικίνδυνους «εχθρούς»: τη Θρησκεία και την Ιατρική. Σχετικά με την Ιατρική, αναφέρθηκα προηγουμένως στο ρόλο που έπαιξε η Ντολτό στη σωτήρια απο-ιατροποίηση της ψυχαναλυτικής σκέψης και πρακτικής. Τι γίνεται όμως με το θέμα της Θρησκείας; Φυσικά χρειάζεται ειδική μελέτη για να κατανοήσουμε ποια θρησκεία, ποια εποχή και ποια κοινωνία ενδιαφέρει την Ντολτό. Είναι εξίσου αλήθεια το γεγονός, ότι στην νεκρώσιμη ακολουθία της Ντολτό συμμετείχαν καθολικοί, προτεστάντες και ορθόδοξοι ιερωμένοι. Πρό-

κειται για ένα οικουμενικό χριστιανικό ανθρωπισμό, ανάλογο με τον άθεο θετικιστικό ουμανισμό του Φρόυντ; Δεν φαίνεται να είναι η περίπτωση, σύμφωνα με σχετική βραχεία συζήτηση που είχα την ευκαιρία να κάνω με την ίδια την Ντολτό, κατά την οποία με διακριτικότητα και ευαισθησία ετόνισε την σημασία του προσωπικού θρησκευτικού βιώματος. Μήπως λοιπόν η Ντολτό και σε αυτό τον τομέα, τόλμησε να πει υψηλόφωνα αυτό που πολλοί ψυχαναλυτές σκέφτονται ενδόμυχα; Θα μπορούσαμε να το κρίνουμε μέσα από την αξία επιβίωσης των απόψεών της και, φυσικά, τη σχετική έρευνα από τους ενδιαφερομένους.

Η ψυχανάλυση αποτελεί, πέραν από μία επαναστατική θεωρία της ανθρώπι-

νης ψυχής, και ένα μείζον γεγονός του δυτικού πολιτισμού στον εικοστό αιώνα. Στην πορεία της, η ψυχανάλυση συναντήθηκε με πολλά μεγάλα πνεύματα της εποχής της και συγχρόνως διαμορφώθηκε από το έργο μειζόνων ψυχαναλυτών που ακολούθησαν και εμπλούτισαν την θεωρία του Φρόυντ. Σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη της ψυχανάλυσης έπαιξαν οι γυναίκες, οι οποίες μεταξύ άλλων ζητημάτων, αξιοποίησαν τις φρουδικές έννοιες δημιουργώντας την ψυχανάλυση των παιδιών. Ονόμασα μεγάλες Κυρίες της ψυχανάλυσης την Μέλανι Κλάιν και την Άννα Φρόυντ και απέδωσα τον ίδιο χαρακτηρισμό στην Φρανσουάζ Ντολτό, που το σημερινό αφιέρωμα επιτρέπει μια πρώτη γνωριμία για το ελληνικό κοινό.